

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ЦИКЛИ НА САЩ И Р. БЪЛГАРИЯ

Веселин Митев, Митко Димов

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София, E-mail: www.ves_mitev@abv.bg

РЕЗЮМЕ. В настоящия доклад се разглеждат редица въпроси относно нестабилността на националните стопанства. Изяснена е същността и фазите на икономическите цикли на икономическите системи в резултат на изменението на икономическата активност. Представено е изменението на показателя реален бретен вътрешен продукт (БВП) на САЩ за периода 1920 ÷ 2008 г., изчислен на годишна база. Изследвана е и динамиката на показателите реален БВП и платежоспособност на населението на САЩ за периода 1980 ÷ 2008 г., изчислени на годишна база. В доклада е представен икономическият цикъл на националното стопанство на Р. България за периода 1996 ÷ 2008 г., чрез изменението на реалния БВП, преизчислен в USD на годишна база по цени от 2000 г. В заключение се изтъква, че след всяка рецесията и последваща я депресия следва оживление. В настоящите условия минните предприятия е необходимо да свият производството, съобразно потреблението като съхранят производствените си възможности до отминаване на депресията. При настъпването на оживление и нарастване на икономическата активност в регионалното и световното стопанство да могат бързо да възстановят обема на производство за задоволяване на очакваното нарастващо потребление.

STUDY OF ECONOMIC CICLES IN USA AND REPUBLIC OF BULGARIA

Veselin Mitev, Mitko Dimov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700 Sofia, E-mail: www.ves_mitev@abv.bg

ABSTRACT. The paper discusses a number of issues of instability of national economy. It presents the core of business cycles of economy systems as a result of dynamics business activities. The paper presents the change of indexes: real gross domestic product (GDP) of USA for 1920-2008; real GDP and solvency of population of USA for 1980 ÷ 2008; real GDP of Republic of Bulgaria for 1996 ÷ 2008. The indexes are calculated on an annual basis. The economic cycle of national economy of Bulgaria for 1996 ÷ 2008 by the change of real GDP recalculated in USD on an annual basis of prices in 2000 is being presented. The main conclusion drawn is that after each recession followed by depression there comes upsurge of activity. Under the present conditions mining enterprises should reduce their production capacity while depression passes away. When regional and world economic activity grows up mining units would reach the previous production level to satisfy the increasing consumption.

Същност и фази на икономическите цикли

Съгласно (Савов, 1993) "Динамичният анализ на националното стопанство разкрива, че макроикономическото равновесие се постига в условия на нестабилност.". Динамиката на макроикономическите показва телите не е равномерна. В нея се наблюдават периодично повтарящи се разнопосочни колебания, покачвания и спадания на икономическата активност, наречена икономическа или стопанска цикличност. Последователните и повтаряеми колебания в стопанската дейност са известни като икономически цикли.

Повтарящите се колебания в националните икономически системи показват наличието на цикличност на стопанската активност и съответно на обема на производството, при която последователно се редуват спадания и подеми в тях, които са придружавани с изменения на макроикономическите показатели, характеризиращи състоянието на националното стопанство. Поради това цикличността може да се разглежда като нестабилност и непрекъснато пулсиране на икономическата система.

Основните макроикономически показатели, отчитащи нестабилността на националната икономика и иконо-

мическата активност са следните: номинални и реални брутни национални продукти (БНП) и брутни вътрешни продукти (БВП); обем на производството; индекс на потребителските цени; лихвени равнища; темп или индекс на инфлация; заетост на населението и др.

Още през 1860 година френският икономист Клемент Юглар определя продължителността на икономическите цикли от 8 до 11 години. По-късно австрийският икономист Йозеф Шумпетер разкрива, че икономическите цикли се характеризират със следните четири основни фази по подобие на четирите годишни сезона. Фазите на икономическите цикли са представени на фиг. 1 и са следните:

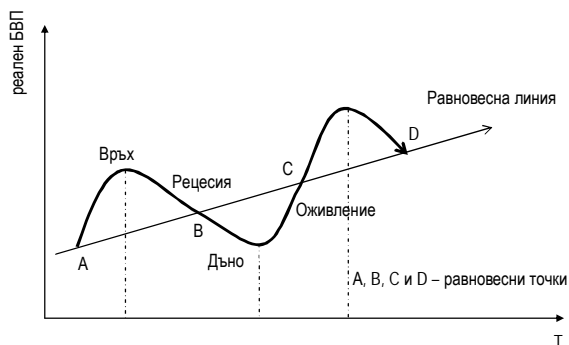
1. **Оживление (експанзия)** – това е период, през който производството постепенно започва да нараства, увеличава се количеството на предлаганите стоки и услуги. Започва обновление на капитала, т.е. силна инвестиционната активност. Обемът на производството, ценовото равнище и БВП нарастват, а лихвените равнища, инфлацията и безработицата спадат.

2. **Подем (бум)** – това е период, който се характеризира с бурно нарастване на инвестиционната активност. Производството, цените, БВП и заетостта на населението

се увеличават, а лихвите спадат. Спадът на лихвите води до ускорена кредитна експанзия от страна на банките.

3. **Криза (рецесия)** – това е фаза, през която инвестиционната активност, обемът на производството, БВП, заетостта и цените плавно спадат, а инфлацията и лихвите постепенно нарастват;

4. **Застой (депресия)** – това е период, през който инвестиционната активност и производството изпадат в крах, цените, лихвите и БВП рязко намаляват, а безработицата и броят на банкрутите на фирми и банки стремително се увеличават.

Фиг. 1. Фази на икономическия цикъл по Й. Шумпетер

В средата на ХХ-ти век Шумпетер и други автори разкриват характера на икономическия цикъл като комплекс от отделни цикли, характеризиращи се с различна продължителност и причини, които ги пораждат. В зависимост от периодичността и възникването им те биват следните четири основни вида, а именно:

- 1) Жизнен цикъл на потребителските продукти.
- 2) Инвестиционен цикъл или цикъл на инвестиране в основен (неподвижен) капитал, т.е. инвестиции в дълготрайни активи на фирмите.
- 3) Инфраструктурен инвестиционен цикъл.
- 4) Дълъг технологичен цикъл.

Жизненият цикъл на потребителските продукти е познат и като "конюнктурен цикъл" и е обоснован от Йозеф Кичин. Той се характеризира с продължителност средно между 3 и 5 години и е в резултат на моралното остаряване и потребността от непрекъснато обновление на потребителските стоки и услуги.

Инвестиционният цикъл е установен от Юглар като икономически (business) цикъл с продължителност от 7 до 11 години. Продължителността му е обусловена от физическото и моралното износване на дълготрайните активи на фирмите и периодът на тяхното обновяване.

Инфраструктурният инвестиционен цикъл е идентифициран и обоснован от Симон Кузнец и се характеризира с продължителност от 15 до 25 години. Това е продължителността на периода на обновяване на инфраструктурните обекти на националните стопанства.

Дългият технологичен цикъл е познат още и като "дълги вълни на Кондратиев" на името на съветският икономист Николай Кондратиев. Те се характеризират с продължителност от 45 до 60 години, която е обусловена от средния период на обновление на производствените технологии в

резултат на същностни фундаментални изследвания, които предизвикват коренна промяна в тях и водят до силно нарастване на производителността.

Причините, които пораждат нестабилността на националните стопанства (икономическите цикли) са следните:

- според Маркс – обновлението на основния капитал;
- според Кейнс – неравномерност в инвестициите;
- според Кондратиев – "дългите вълни";
- според монетаристите – дефицит на парите в обръщение.

През 1946 година икономистите Артър Бърнс и Уесли Митчел въвеждат следната дефиниция на икономическите цикли, а именно: "Икономическите цикли са видове колебания на съвкупното производство на националното стопанство, основани на изменения на икономическа активност, която предопределя цялостната дейността на стопанските субекти в нея." (Burns and Mitchell, 1946).

Показателят реален брутен вътрешен продукт

Брутният вътрешен продукт представлява комплексен и обобщаващ измерител за общата пазарна стойност на произведените стоки и услуги за определен период от време в границите на дадено национално стопанство. Той е един от начините за измерване на националния доход и на производството на стоки и услуги. Често брутният вътрешен продукт се използва като показател за стандарта на живота на определена нация, но съществуват и мнения, които са против това.

Брутният вътрешен продукт е крайната стойност на всички стоки и услуги, които са произведени в границите на определено национално стопанство за известен времеви период. Най-често този периодът е една година. Трябва да се прави разлика между БВП и БНП.

Брутният национален продукт е спомагателен показател на БВП. Във всяка национална икономика присъства и чужд бизнес. Независимо кой е собственик, ако дейността е на територията на страната, тя влиза в състава на БВП. Необходими са поне две операции за превръщане на БВП в БНП, а именно:

- от БВП се приспада крайната стойност на произведените стоки и услуги от чужди лица на територията на националното стопанство;
- към БВП се добавя стойността на националния продукт, създаден от местни лица на териториите на други национални стопанства.

Видове брутен вътрешен продукт и съставни части

Съществуват два вида БВП – номинален и реален. При номиналния БВП векторът на цените (P) се променя всяка година в зависимост от динамиката на индекса на изменение на потребителските цени, т.е. инфлацията или дефлацията. Докато за реалната стойност на БВП се избира фиксирана стойност на (P), определен за база към

избран период, т.е. ценовото равнище от избрана базова година. При наличието на инфлация за периода стойността на номиналния БВП (измерена по номиналния начин) е по-висока от стойността на реалния БВП, а при наличие на дефлация - обратно. Следователно реалния БВП е преизчислен номинален БВП в постоянни цени на избрана базова година, към която се приравняват цените на всички останали години с помощта на дефлатора на БВП. От своя страна дефлаторът на БВП представлява коефициент на преизчисляване на БВП в неизменни цени.

Съставните части на номиналния БВП (GDP) по разходния подход се изразяват чрез следния израз:

$$GDP = C + I + G + NX, \text{ лв.}, \quad (1)$$

където: C е потребление (consumption) или това са съвкупните разходи на потребителите на крайни продукти и услуги, лв.;

I - инвестициите (investments) или това са съвкупните нефинансови (реални) инвестиции на фирмите, финансовите инвестиции се отчитат като спестявания и не се включват тук, лв.;

G - правителствените разходи или покупки (government purchases) или това са правителствените разходи като тук не се включват заплатите в бюджетната сфера и разходи, които не представляват производство на стоки и услуги, а се включват правителствените разходи за стоки и услуги, както и разходи за отбрана, инфраструктура, образование, полиция, пожарна и др., лв.;

NX - нетният износ (net export), т.е. брутният износ минус брутния внос за периода, лв.

Съществуват няколко модела, които използват горния израз, за да се обяснят промените в БВП. В най-общия случай правителствените разходи (G) не се взимат под внимание, понеже те зависят пряко от политически и само косвено от икономически фактори. Потреблението (C) от своя страна зависи само от доходите на гражданите, а нетният износ (NX) представлява разликата от износа и вноса. Тук отново вносът също се отчита просто като пропорционална част от БВП, докато износоът зависи от лихвените равнища в националното стопанство и тези на останалите национални стопанства. Обикновено като причина за промяната в БВП се търсят движения в инвестициите (I), което е по-високо, когато съществува съществен дисбаланс между лихвените равнища в отделните национални стопанства.

За Р. България макроикономическият показател БВП се изчислява по два начина. Първият е като сума от брутната добавена стойност по икономическите сектори (индустрия, аграрен и услуги) и коректив, а вторият е по разходния подход, който включва сумата на елементите: крайно потребление; брутно капиталобразуване (нефинансови инвестиции); нетен износ (външнотърговско салдо) и статистическа разлика, ако съществува такава.

Развитие на показателите реален БВП на САЩ и на Р. България за последните години

Икономическият цикъл на националното стопанство на САЩ за периода 1920 ÷ 2008 г., представен чрез изменението на реалния БВП, изчислен по цени към 2000 г. е показан на фиг. 2. На нея е изведена също така и кривата на полиномна регресия на показателя в зависимост от периода. Фигурата е изготвена по данни на Бюрото за икономически анализи на Министерството на търговията на САЩ, публикувани в (www.bea.gov).

Кривата на полиномна регресия на реалния БВП на САЩ за периода 1920 ÷ 2008 г., както се вижда от фиг. 2, се характеризира с корелационен коефициенти (r), обосноваващ изключително висока теснотата на зависимост между кривата на реалния БВП на САЩ и периода, т.е. кривата на полиномна регресия е определена с много висока точност. Стойността на корелационния коефициент е равна на 0,9981 като тя е изчислена по израза:

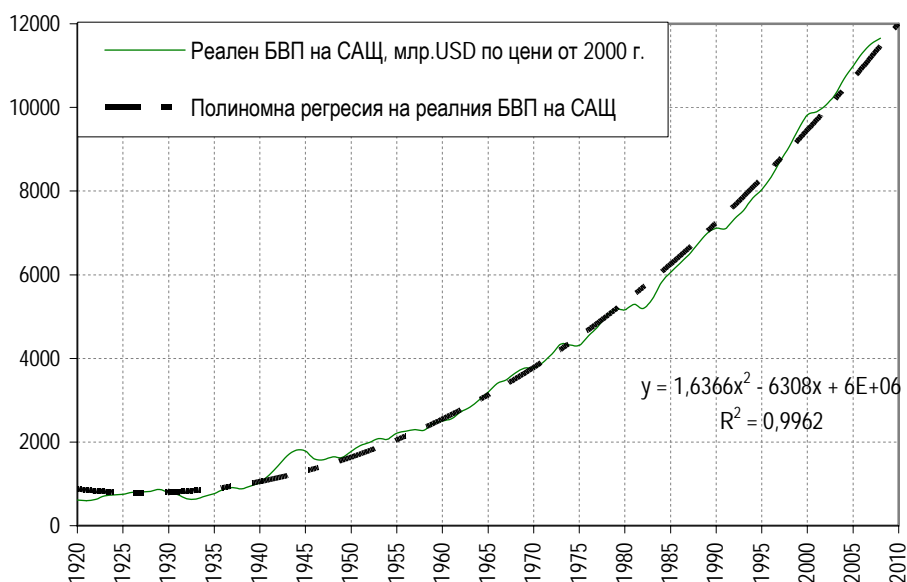
$$r = \sqrt{R^2}. \quad (2)$$

Икономическият цикъл на националното стопанство на САЩ за периода от първото тримесечие на 1980 до първото тримесечие на 2009 г. включително, представен чрез изменението на реалния БВП, изчислен на тримесечна база по цени от 2000 г. е даден на фиг. 3. Фигурата е изготвена също по извадка от данни, публикувани в (www.bea.gov).

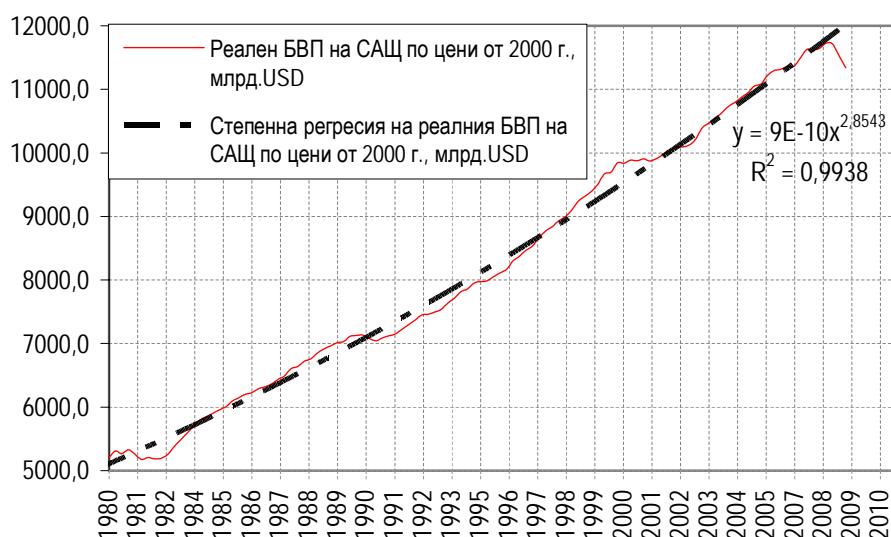
Линейната крива на регресия на реалния БВП на САЩ, както се вижда от фиг. 3, се характеризира с корелационен коефициенти (r), обосноваващ изключително висока теснотата на зависимост между кривата на реалния БВП на САЩ и периода, т.е. кривата на степенна регресия отново е определена с много висока точност. Стойността на корелационния коефициент е изчислена по израз 2 и е в размер на 0,9969. Тази стойност разкрива висока степен на прогнозируемост на бъдещото развитие на макроикономическия показател реален БВП на САЩ на основата на набраната статистическа информация от миналото и запазване на ръста на нарастване БВП. Това твърдение, обаче не може да се обвърже с данните за БВП на САЩ от третото и четвъртото тримесечие на 2008 г. и първото тримесечие на 2009 г., който отчитат тенденция на значим и равномерен спад.

Прогнозите за развитието на реалния БВП на САЩ за следващите шест месеца, публикувани на 27.03.2009 г. в (www.forecasts.org/gdprealgrowth.htm), разкриват че от месец април се очаква показателят плавно да смени досегашния темп на забавяне и да започне бавно и умерено да нараства.

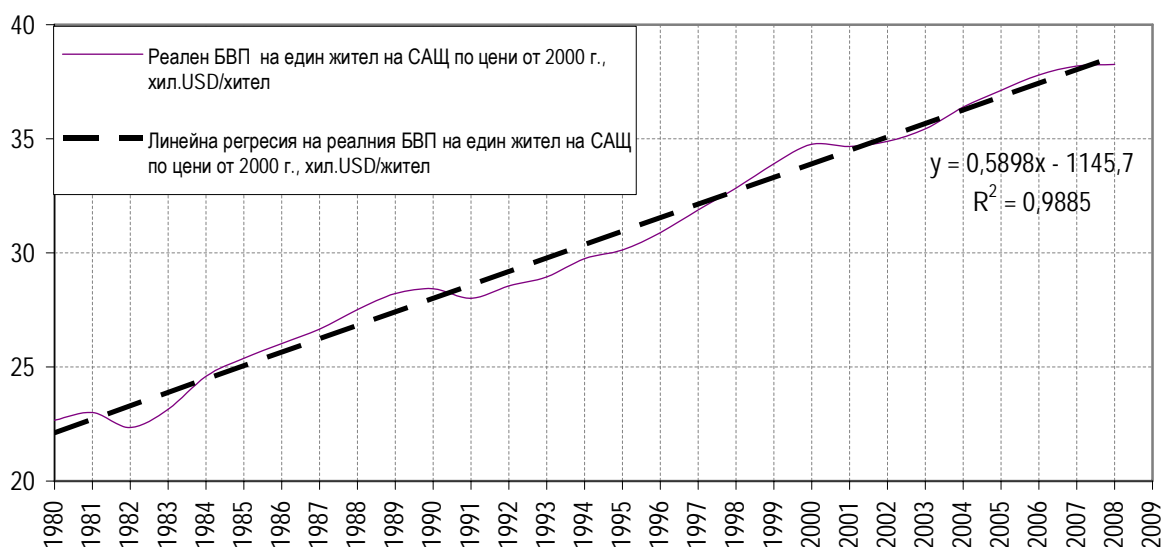
На фиг. 4 е представено изменението на показателя платежоспособност на населението на САЩ по цени от 2000 г. за периода 1990 ÷ 2008 г. Този показател е определен като отношение на реалния БВП на САЩ по цени от 2000 г. и числеността на населението по годни от периода.

Фиг. 2. Икономически цикъл на националното стопанство на САЩ за периода 1920 ÷ 2008 г., представен чрез изменението на реалния БВП по цени от 2000 г.

Фиг. 3. Икономически цикъл на националното стопанство на САЩ за периода от първото тримесечие на 1980 до първото тримесечие на 2009 г., представен чрез изменението на реалния БВП, изчислен на тримесечна база по цени от 2000 г.

Фиг. 4. Платежоспособност на населението на САЩ по цени от 2000 г. за периода 1980 ÷ 2008 г.

Изменението на реалния БВП на Р. България, изчислен в USD по цени към 2000 г. за периода 1996 ÷ 2008 г. е представен на фиг. 5. Тук също така е изведена и линейната крива на регресия на показателя спрямо периода. Фигурата е изготвена по данни на Националния статистически институт, публикувани в (www.nsi.bg) Преизчисляването на БВП на Р. България в USD е извършено по средногодишния курс на лева спрямо USD и се налага, поради проведената през 1998 г. деноминация на българския лев и високата динамика на инфлацията през и в отделните години от периода.

Както се вижда от фиг. 5 съществува много висока степен на полиномна регресия между реалния БВП на Р. България, изчислен в USD по цени към 2000 г. и годината на неговото формиране. От тук се вижда, че ако се приеме кривата на полиномната регресия за равновесна крива, то българската икономика започва да изпада в рецесия (криза) през 2008 г.

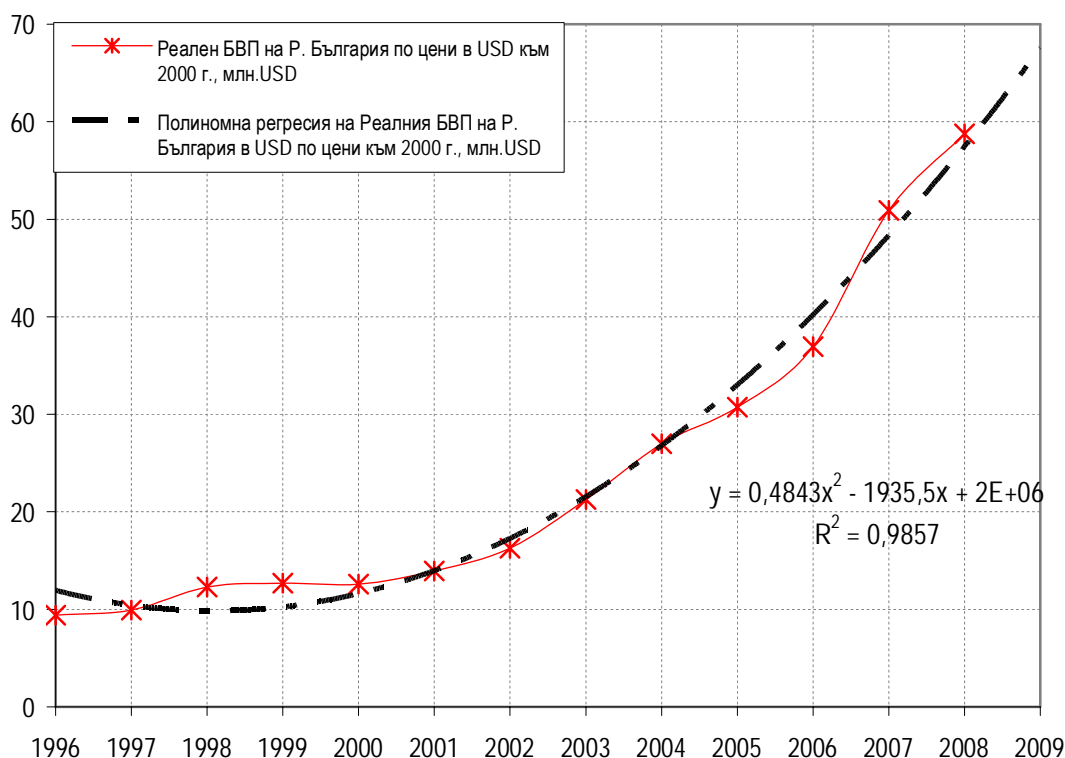
Последната прогноза на българското правителство за 2009 г. е за икономически растеж от 1%. Международният валутен фонд (МВФ) обаче обяви своето очакване за свиване на номиналния БВП с 3,5% през 2009 г. и с 0,9% през следващата 2010 г. Прогнозата за България на италианската банка "Уникредит" също е за рецесия за тази година и отрицателен ръст на номиналния БВП за 2009 г. от 3%, а за догодина от 0,9%. Едва когато започне процес на оживление на икономиката в еврозоната, тогава може да се очаква и възстановяване на поръчките и за България и съответно оживяване на националната ни икономиката.

Българска народна банка (БНБ) е ревизирала и очакванията си за инфлацията за тази година от 2,5% на 2% като прогнозата на МВФ е за 1,5%. Инфлацията е

единственият критерий, по който страната ни не изпълняваше досега за приемането ни в еврозоната. Тази година обаче поради свиващото се потребление и намаляващите цени България има реален шанс да покрие и това изискване. Според критериите от Маастрихт за присъединяване към еврозоната, инфлацията за тази година в еврозоната е 2,5% като миналата година е била 3,8% при 7,6% у нас, а през 2007 г. – 2,7% и съответно 12% у нас.

Прогнозата на БНБ за бюджетния излишък за тази година е за 1,3% от БВП. Според МВФ, ако разходната политика на правителството не претърпи промяна и се запази сегашната събираемост на приходите (данъците), то бюджетът ще излезе на дефицит с 1% от очаквания номинален БВП. Ако се запази тенденцията от неизпълнение на очакваните приходи в бюджета, е логично някои от правителствените разходи да бъдат съществено свити.

Не е желателно националният бюджет да излезе на дефицит, понеже финансирането на дефицит може да се окаже много скъпо. Сега лихвата по петгодишните държавни ценни книжа (ДЦК) на България е 6%, а в Румъния е 15%. Според БНБ размерът на резервите на България все още е от порядъка на 32 ÷ 33% от БВП, и затова са малко вероятни очакванията, че ще е необходимо външно финансиране. Към месец март 2009 г. покритието на лева с резервната валута евро е в размер на 198% при законово изискване от минимум 100%. Въпреки, че МВФ предоставя финансиране за подкрепа на платежния баланс на България, то според управителя на БНБ към настоящия момент ние нямаме необходимост от това.

Фиг. 5. Икономически цикъл на националното стопанство на Р. България за периода 1996 ÷ 2008 г., представен чрез изменението на реалния БВП, изчислен в USD на годишна база по цени от 2000 г.

Международната рейтингова компания "Кофас" (Coface) понижи кредитния рейтинг на България от А4 с негативна перспектива на В, с което официално отчете повишаване на бизнес риска в страната".

Вицепрезидентът на Международната рейтингова агенция "Муудис" (Moody's Investors Service) Кенет Орчард смята, че България ще влезе в рецесия тази година поради свиването на износа и забавянето на притока на чужди инвестиции. Според него: "Многото години на разумна фискална политика и ниското равнище на дълга означават, че правителството е добре позиционирано, за да се справи със ситуацията." (www.econ.bg, 2009). От агенцията добавят, че годините на силен ръст на вътрешното търсене са довели до повишена уязвимост на българската икономика. Банковият сектор в момента е в разумно добро състояние, със сравнително висока капиталова адекватност и ликвидност по международните стандарти.

Анализаторите от "Муудис" смятат също, че през 2009 г. притокът на преки чуждестранни инвестиции и на капитали към банковия сектор ще намалее поради икономическата и финансовата криза в Западна и Централна Европа. "Намаляването на чуждото финансиране вероятно ще доведе до свиване на дефицита по текущата сметка, което означава спад в производството и слаб ръст на бюджетните приходи." Анализаторите са на мнение, че: "Ниските заплати и гъвкавият пазар на труда ще улеснят корекцията и ще позволят на България да се възроди, когато регионалната икономика се подобри." (www.econ.bg, 2009).

Във всяко едно пазарно стопанство се провежда активна антикризисна и антициклична политика, която има за цел да смекчи отрицателните въздействия на кризите върху икономическото развитие и да съкрати тяхната продължителност. За антикризисни инструменти се използват операциите на открития пазар на държавни ценни книжа, задължителните резерви на банките, лихвеният и дисконтния проценти, стимулиране на съвкупното търсене за сметка на правителствените разходи. С цел подпомагане на икономическата активност държавата може да ограничи постъпленията в бюджета и да повиши правителствените разходи, включително и на инвестиционни капиталови блага, за да стимулира частните инвеститори, а Централната банка в условия на паричен съвет може да увеличи предлагането на пари чрез намаляване на размера на задължителните резерви на търговските банки, понижаване на дисконтния и основния лихвен процент и др.

Заклучение

Въпреки натрупаните познания за икономическите цикли и ясният сигнал за началото на ново забавяне на икономиката, след фалита на редица фирми за електронна търговия през 2000 г., не бяха взети необходимите мерки в световен мащаб за справяне с настъпващите проблеми. Предстои да видим дали продължителната "есен" е предвестник на кратка "зима" или пък точно обратното.

В заключение може да се каже, че след всяка рецесията и последваща я депресия следва оживление, както слез зимата настъпва пролет. Колкото по-кратка е продължителността на кризата, толкова по-бързо и по-лесно може да се очаква да се възстанови дадено национално стопанство в резултат на нарастване на съвкупното потребление (търсенето) и съответно предлагането (производството). В основата на всяко оживление стои икономическата (инвестиционната) активност, която е определяща за просперитета на всяка икономическа система. Българското правителство и БНБ разполагат с достатъчно инструменти и резерви, с които може да се води активна антикризисна политика.

Българските предприятия от минерално-суровинния сектор е необходимо в настоящия момент да ограничат загубите чрез възприемане на стратегия на свиване на губещите, но перспективните дейности, за да съхранят производствените си възможности. При първите признаци на оживление те трябва незабавно да преминат към разширение (експанзия). За губещите и неперспективни дейности е желателно навреме да бъдат ликвидирани, а получения финансов ресурс от ликвидацията да послужи за покриване на загуби и за нови инвестиции в перспективни дейности.

Литература:

- Савов, Ст. и колектив. 1993. Икономикс. С., Люрен, 461 с.
Moody's: България вероятно ще изпита рецесия през 2009 г. 20.03.2009, <http://www.econ.bg>.
Burns, A. F., W. C. Mitchell. 1946. Measuring business cycles. *National Bureau of Economic Research*, New York.
Lee, M. W. 1955. Economic fluctuations. Richard D. Irwin, Homewood, IL.
Schumpeter, J. A. 1939. Business Cycles. MacGraw Hill, New York, Toronto, London, 461 p.
Mitchell, W. C. and A. F. Burns. 1951. What happens during business cycles: A progress report. New York, National Bureau of Economic Research, p. 9.
<http://www.bea.gov>
<http://www.forecasts.org/gdprealgrowth.htm>
<http://www.nsi.bg>
<http://www.forecasts.org/gdprealgrowth.htm>

Препоръчана за публикуване от Редакционен съвет